

KARÁTSON ENDRE

Gyerekkorunk otthona

II. Kitalálni egy otthont

19. Bölcsészpályám mélyszerkezetéről

Tágan értelmezve arról volt szó, hogy az irodalommal akartam élni. Nem az irodalomnak, ahogyan hatásvadászóan szokták hangoztatni holmi szerzetesi fogadalom hangulatát eregetve kéjgáz gyanánt. Agnosztikus alkat lévén, idegenkedtem a nyilvánosság előtt áldozárt mímelő gesztusoktól. Én az irodalommal akartam élni hosszan tartó frigyben, amit nem érdemnek fogtam fel, hanem szükségletnek. Akkor éreztem jól magam, amikor az irodalom velem volt, valahol a közelemben, meghittséget, biztonságérzetet és önállóságot nyújtva. Mert ott is hagyhattam volna hosszabb-rövidebb időre, nem akart fogva tartani, nem féltékenykedett, csak azt érezte, ha kint hideg van, nála meleg lesz, ha nincs kívül kedvem szerint beszélnem, vele bensőségesen megoszthatom gondolataimat. Vele önmagam lehetek, megmutathatom magam, mert ő is megmutatja magát, és ha összezördülünk, ha másképpen vélekedünk, magától való, egymást éltető, jó kapcsolatunkat az sem veszélyezteti. Persze, nem az írásra vonatkozott mindez, hanem az olvasásra. Az írásnak akkor, néhány otthoni próbálkozás után, az országos felfordulás miatt csupán az őrlángja pislogott, de ahhoz, hogy kifényesedjék, az olvasók befelé forduló világának elzárkózására volt szükségem. El se tudtam volna képzelni, hogy kávéházban, ricsajos szerkesztőségben alkotás névre méltó szöveget hozhatok létre. Ott ötletekkel játszottam, esetleg egy-két levelet firkantottam, és mindig kicsit idegenkedve hallgattam az adomákat a nyilvános helyiségben kávé szűrőcső, törzsvendégeskedő, pincérrel bizalmaskodó, asztaltársasággal szellemeskedő, egyik árkust a másik után feketítő szerzőkről. Szerepüket lenéztem, teljesítményükön, ha volt, álmélkodtam, sőt a módjával nyüzsgést sem vettem meg, de abba a másik, a tavaszi Karátson vetette magát, az őszi Karátsonnak, aki tanulni akart és írásra vágyott, annak a világból is egy kicsit emigrálnia kellett.

Ez a nyitható-csukható életforma attól a pillanattól fogva, hogy a hallgatag normalien, Jacques Julliard,¹ elvezetett a Sorbonne-ra, tájékozódás végett, hogy február végén kezdek-e még valamibe az elmúlt tanévben, s attól kezdve, hogy az Ecole elvállalt a tanári diploma szerzésének idejére, nagyjából elérhetővé, sőt megtervezhetővé vált. Bizonyos értelemben megnyílt előttem egy pálya. Eldőlt az is, hogy ezen a pályán Franciaországban fogok

haladni. Azt hiszem, márciusban kaptam kézhez az Új Magyar Könyvkiadó személyzeti osztályától a felhívást, hogy haladéktalanul foglaljam el a munkahelyemet. Nem tétováztam, bedobtam a papírkosárba. Úgy tetszett, nem tehetek másként. Minden idegszálam tiltakozott az ellen, hogy belenyugodjak az ország gyarmatosításába. Nem számított, hogy egy biztonságos, a körülményekhez képest tűrhető megélhetést hagyok el jóval szerényebb és bizonytalanabb életvitelért. A francia irodalomtanári diploma megszerzése is magától értődő vállalkozásnak látszott. Holott választhattam volna más szakot, más egyetemet, ahogyan az ausztriai menekülttáborból elindulhattam volna bármilyen más országba. Ahol a legnagyobb habozásra nyílt alkalom, ott bizonyossággal cselekedtem, mintha minden réges-régóta el lenne döntve. Pedig az odáig megtett úton mennyi minden tekinthető a véletlen játékának, s a véletlen kijátszására törő, pikareszk ügyeskedésnek. Ha belegondolok, néhány hónappal azelőtt még Magyarországon akartam élni, s eredetileg orvos akartam lenni. A kevésbé rossz választásból, amit az Idegen Nyelvek Főiskolája jelentett a Rákosi-évek hátrányos körülményei között, szabadon választott, hivatásosnak érzett bölcsész diplomaszerezés lett az előnyösnek nevezhető párizsi diáknyegyedben. Talán, ha valamelyik könyvkiadóban felajánlanak egy lektori állást, még azt sem fogadom el. Nem éreztem magam elég jártasnak az odatartozó világ értékrendjében, kapcsolathálózatában. Tanulni akartam, magamba szívni annyi tudást és a tudással való bánást, amennyire képes vagyok, bár az oklevél felhasználását, sőt még színvonalát sem körvonalaztam voltaképpen. Persze, örök diák sem akartam lenni. Teljesen tisztában voltam azzal, hogy a tanuláshoz az ismeretszerzésen túl az a célja, hogy társadalmi felhasználásra kerüljön a tudást nyújtó és a tudást igénylő, szerződő felek között. Tudtam, kamaszkorom óta tudtam, hogy pusztán magánzó nem lehetek. Homályosan annyi élt bennem, hogy ha már meg kell dolgoznom a megélhetésemért, akkor ne adjam olcsón a képességeimet, és tevékenységet ne akármilyen színvonalon vállaljak.

Honnan fakadt a sok bizonyosság, mely végül is eljuttatott az egyetemi katedráig? Újraindulásom és kitartásom úgy fest, mintha eleve elrendelés terelt volna a cél felé. Ebben a fogalomban azonban nem gondolkodtam: sokkal törekenyebbnek ismertem magamat, semhogy olyasmivel áltassam magamat, hogy az Úr a tenyerén hordoz. Miért

¹ Ki gondolta volna, hogy belőle lesz a francia média szociológiai és politikai ügyekben egyik legtöbbet nyilatkozó, vitatkozó, jövődőlő szereplője. Bár feltehetően tagja volt az Ecole szocialista csoportjának, és mint ilyen, szerepet játszott az én felvételemben (lásd később), és bár ő maga ajánlkozott igen szívesen, hogy elkísér a tájékozási nehézségeiről is híres bölcsészkarra, az oda- s visszavezető úton egy kukkot sem szolt, mindenre kíváncsi és kicsit nyugtalan kérdéseimet eleresztette a füle mellett, sőt elhűlve azt is észrevettem, hogy időnként halkan füttyörészik. Hasonló körülmények között magyar kíséroról azt gondoltam volna, hogy tahó, de franciáról lévén szó, kinek szokásait nem ismertem, a talányos magatartás megzavart. Idegensége nem esett jól, ám távolságtartása megnyugtatóan azt is sugallta, ez a közömbösség egyúttal diszkrétció, az idegen szabadságának biztosítéka.

hordozna éppen engem? És miért nem hordoz másokat, nálam sok mindenben kiválóbbakat? És ha már hordoz, miért nem hordoz rám nézve kényelmesebben? Miért kell folyton törnöm magamat? Miért nem hagy békén? Úgy bánik velem, mint a gyerek az ajándékba kapott kölyökkutyával: nem állja meg, hogy ne maceráljon. És akkor még én vagyok a felelős a tetteimért. Hol jutalmaz, hol büntet értük, de nem köti orromra, hogy milyen indoklással. A kiszolgáltatottság s a megismerhetetlenség tanára támaszkodni legfeljebb a *sola fidével* lehetett volna, abból azonban az Úr öröktől fogva hozott rendelkezéseiben egy fikarcnyit sem juttatott nekem. Hát, ha még hitet sem kapok, mi más marad, mint hallgatni a hitről szóló beszédeket embertársaim össze-vissza kukorékoló szájából? Egyszóval hagytam a predesztinációs észjárást azoknak, akiket az Úr megjutalmazott vagy megbüntetett velem. Ha egyáltalán próbáltam magamnak magyarázni a bejárat utat, beérem azzal, hogy oksági alapon egyik esemény következik a másiktól, és veszélyes helyzetekben az ember vagy szerencsésen választ, vagy nem. Maguk az események is lehetnek szerencsések vagy szerencsétlenek, ügyetlen vagy ügyes mesterkedésünkkel azonban ellenkező előjellel láthatjuk el őket. Fontos szerepet tulajdonítottam hát a véletlennek, a lélekjelenlétnek, a pechnek, a mázlinak, a tehetségnek, az eltökéltségnek, bár elismertem, hogy a társadalmi kondicionálás is némi szerepet játszik. Vagy éppen séggyel a környező társadalom majmolása. Sokáig például azt gyanítottam, hogy az egyetemi tanársághoz való eljutáshoz, meg az ezzel járó kulimunkához az hozta meg számomra a kedvet, hogy a *normalienek* az Ecole Normale Supérieure-ben javarészt a professzori katedrát célozták meg, s egy idő után nekem is az kellett, ami nekik. Akikkel csupán felületesen érintkeztem, s akik merő udvariaságból érdeklődtek a szovjet paradicsomból szabadult csodabogár iránt, találkozás esetén azt kérdezték: *Qu'est-ce que tu deviens?* (Te mit csinálsz mostanában?) Mire a legzökkenésmertesebb válasz az volt a kollégium zsargonjában: *Je thésifie* (Készülök a doktorira). Legtöbbjüket nem is érdekelte, hogy miről írom, legfeljebb az, hogy ki a témavezetőm. Akár magnóra is lehetett volna venni az ilyen helyre kis eszmecekerét, s a további alkalmakkor gombnyomásra működésbe hozni idő s fáradság megtakarítása végett. Valósággal az udvariatság határára sodródott az, aki nem készülvén doktorira, több mondatos, netalán összetett mondatos magyarázkodásokba bocsátkozott. Utólag viccből még azt is megkockáztattam időnként, hogy azért rágtam át magam a doktori kásahegyen, s azért cipeltem a professzori puttyont, hogy véletlenül se keveredjem az esetlen magyarázkodó kínos helyzetébe.

Csak éppen a fentebb említett bizonyosságok megelőzték ezeket az idétlen, társadalmi szólamokat. A környezet hatása pedig nem indokolta, hogy miért tartottam természetesnek és kielégítőnek minden olyan lépést, amely már a múltban éppen a professzori távlatot biztosító környezet felé vitt, többé-kevésbé öntudatlanul. Egyszer aztán Nicole-lal beszélgetve, már a clermont-ferrand-i egyetemre való kinevezésem után megemlítettem neki gyermekkori jövődölelésemet. Egy nyári délelőtt, a Kékestető Nagyszállójának kertjében hintáztam. Hat- vagy hét éves lehettem, s emlékeim szerint igen büszke voltam, mert anyám, aki egy nyugvószékben napozott és cigarettázott,

nem csak felvigyázott rám, hanem beszélgetett is velem, amikor a lengést abbahagytam. Már nem tudom, mivel kapcsolatban, megkérdezte: „Bandika, mi szeretnél lenni?” Erre felálltam a hinta deszkájára, s néhány rugaszkodás után, amikor már elég magasan jártam, lekiáltottam neki: „Egyetemi tanár”. Anyám évek múltán is mesélte családi uzsonnákon, hogy én milyen korán milyen komoly fiú voltam és milyen magasra tettem a mércét. Önmagában a történet a furcsaságok közé tartozik, a továbbiakban nem tulajdonítottam jelentőséget neki, a háború után pedig, Kästner-olvasóként életcéloomul a magánzót hangoztattam kihívóan. Az egyetemi pályát aztán bölcsebb is volt elfelejtenem: a Rákosi-időkben semmi esélyem sem lehetett rá. Egyszer mégis előjött, de csak afféle hiób képzelgés formájában. Talán az Idegen Nyelvek elvégzése előtt, vagy valamivel utána, J. L. külföldi csomagból szerzett egy magnetofont, s a másik *Sirrel*, F. I.-vel összegyűltünk nála, hogy az akkor magyarországi magánhasználatban rendkívül ritka szerkesztőt játékosan kipróbáljuk. F. I. javaslatára mind egyikünk rámondta a szalagra, mi szeretne lenni, ha kijuthatna Nyugatra. A kijutás merő ábrándnak számított akkor még, nekem pedig elmenni különben sem állt szándékomban. Csak azért, hogy meghalljam saját hangomat, előszedtem kisfiúkorom állítását, ironikusan megtetőzve francia tanulmányaink elvi kifutási lehetőségével: egyetemi tanár szeretnék lenni Párizsban.

Mikor Nicole-nak meséltem mindezeket, akkor viszont már olvastam Freudot. És persze Nicole megkérdezte, miért adtam azt a választ anyámnak. Nekem meg eszembe jutott egy név, a Szécsi Karcsi bácsié, amely évtizedeken át megmaradt emlékezetemben, a hintajelenettől függetlenül, és mégis, homályosan ahhoz kapcsolódva. Valahol a Nagyszállóban, talán reggelinél, látom anyámat, aki a Pesti Hírlapban azt olvassa hangosan, hogy dr. Szécsi Károlyt, miniszteri osztályfőnököt, apám kollégáját, a Műegyetem hidépítészeti katedrájára egyetemi tanárnak nevezték ki. Anyám pedig a maga szokásos szurka-piszka modorában hozzáteszi: „Édesapád is szeretne katedrát, de neki nem megy.” Három évtizeddel később, ahogy ezt akkor még mondták, leesett bennem a tantusz, az Ödipusz tantusza. És eszembe jutott egy otthoni jelenet 1955-ből: egy reggel apám, már készen hivatalba indulásra, idegesen bekopogtat szobám ajtaján: „Bandi, már fél kilenc van, elkésel a kiadóból.” Mire gonoszul és pofátlanul a zárt ajtó mögül kihencegek: „Ráérek, én nem vagyok mérnök.”

Szóval így, mondtam Nicole-nak a rue Vauvenargues utcai lakásunk hosszú, keskeny konyhájában a falat végigdöngöztetve, és a mélyszerkezet alkatrészeit zaklatottan egymáshoz illesztve. Szóval így, mondtam, egy spárgára voltam végig rákötözve, s az Ödipusz-komplexus vonszolt, rángatott időben és térben, országról országra, intézményből intézménybe. Apámat akartam hajdan a professzorsággal kiütni a nyeregből, hogy én lehessen anyám lovagja. S amit eddig személyes, szellemi tájékozódásnak hittem, életre szóló, ádáz verekedés volt egy nő kegyéért. Ezért nem akartam apámra hasonlítani: ő kövér volt, nekem ha török, ha szakad, soványnak kellett lennem, ő vitézségi érmet kapott, mert 1916-ban a Dolomitok gleccserébe ásva sikerült egy egész télen át szétlövetnie a taljánok útegeit, én 1951-ben eget-földet megmozgattam, nehogy behívja-

nak katonának, orvos akartam lenni, hogy ne legyenek mérnök, és az egész francia tájékozódás, aminek csak látszat ürügye volt, hogy egy harmadik nyugati nyelvet akartam tanulni: valójában

hosszú, föld alatti akna építésének felelt meg, melyen észrevétlenül be lehetett szállítani puszkaporos hordók tömegét az ellenfél várának levegőbe repítése végett. Apámat anyám gyakorta irodalom- és művészetidegennek kiáltotta ki, és tény, hogy az öregúr szakmai olvasmányain túl inkább csak a Bibliát forgatta, meg útirajzokat, s erdélyi írónok kívül legfeljebb nemzedékekről szóló, hosszadalmas regényekbe bocsátkozott (*Forsyte Saga, Buddenbrook család, Erdély* stb.), amelyekben főleg, rosszindulatú megfigyelésem szerint, a családja kijegyzetelése és összeállítása érdekelt. Irodalomról csupán moralizáló szempontból lehetett vele beszélni, képkiallítások untatták, színházi előadások alatt egészségesen szundizott. S mivel anyámban mindez hiányérzetet keltett, kultúrfőlény nyel akartam az ellenfél erődjét a föld színével egyenlővé tenni, őt magát a síthalomba beletaposni. Párizs pedig, nemdebar, az én fiatalkoromban a kultúra Mekkájának számított: ide érkezve tárlatot, előadást, irodalmi újdonságokat levélben emlegetni, pláne az ötvenes évek utazási nehézségeinek és irányított művészetpolitikájának légkörében, az én családi hadjáratom szempontjából több társzekeret megtöltő lőpor és a hozzávaló kanóc bejuttatásának felelt meg. No, és társítani a művészeti káprázatást az egyetemi érvényesüléssel, az már nem pusztán egy vár felrobbantásával, hanem a Hirosimára dobott atombombával ért fel. Hát ezért hoztam bizonyossággal azokat a döntéseimet, amelyek ehhez a célhoz hoztak közelebb. Ezért tartottam annyira magától értetődőnek a francia filozofiatulmányok újramegkezdését. Mert minden sikerrel, amit e téren elértem, magamhoz ragadtam a babérkoszorút, amely gyermekkori képzeletem szerint apámnak járt volna, persze akkor, ha teljesíti anyám elvárását. De nem teljesítettem, én teljesítem, az old boy messze mögöttem liheg, kenterben verem, és közben még nyilazok is hátrafelé, mint a pártus, egyenesen bele a szíve közepébe. Vérért veszem, és egyben feleségét.

„Szegény Jenő papa”, nevetett Nicole, akit vonzottak az öntudatlan játéka. „Még szerencse, hogy az egész dráma csak képzelgés. A rendőrség, ha nyomozna, nem találna semmit. Foglalkozás egyetemi tanár. Azt kell beírni a kérdőívekbe, és mindenki tudja, hogy azért, mivel megszerezted a szükséges diplomákat. Csak mondd, hogy amikor a Sorbonne dísztermében a zsűrivel szemben a két értekezésedet védted, az látszat volt, igazában te akkor Budapesten Jenő papát nyúztad elevenen, aki kétségbeesetten Klári mamához kiáltott segítségért, ő azonban gúnyosan kacarászott rajta. Kórusban veled együtt, ki Jenő papáról a bőrt káprázatos szakértelemmel nyiszáltad. Csak mondd, és rögtön elvisznek, de nem a börtönbe, hanem a bolondok házába.”

Inkább ki kellene eresztetni a bolondokat, morogtam Foucault után szabadon, és fel kellene tüntetni a hatóságai kérdőívekben, hogy a kérvényező milyen családirító. A rubrikát a következőképpen lehetne felosztani: apagyilkos? anyagyilkos? testvérgyilkos? gyerekgyilkos? ha egyik sem, akkor melyik unokatestvérét, egyéb oldalági rokonát óhajtott/óhajta láb alól eltenni? Ez lenne a be-

csületes gondolkodás az állam részéről. Szembenézni az egyetemes valósággal, elismerni, hogy a családi állapot szokványos feltüntetése mellett, hogy nős vagy nőtlen, férjzett vagy hajadon, hogy vannak-e gyerekei vagy nincsenek, hogy szülei élnek vagy nem élnek, apja neve, anyja neve, szükséges lenne bejelenteni, hogy a családi állapot dült-e vagy nyugodt, és hogy a nyilatkozó szerint az ödipuszi feszültség hány fokos: tízfokos, ötvenfokos, nyolcvanfokos? Megértem, hogy az önismeret jelenlegi, szegényes helyzetében ilyesmikről kérdéssel zaklatni az azonosítandókat nem érdemes, mert a legtöbben nem tudnák rá a választ. Az a felháborító ebben az ödipuszi indulatban, hogy lopva cselekszik, indokait és céljait álcarmögé rejti: olyasmikre kaptatja az egyént, amik annak nincsenek szándékában, amikről egyszerűen nem tud. Ráadásul úgy játssza ki a tudatot, hogy semmilyen intézmény ezért felelőssé nem teszi, s a visszaélésről az egyént nem tájékoztatja. Vagy ha mégis tájékoztatja, akkor sosem tényyszerűen és sosem idejében. Mert az öntudatlan tudja, hol szorít a társadalom csizmája. A család eszményítését használja ki, ennek hamis fénye mögé rejtve végzi aknamunkáját. S akiknek kiskoruktól azt tanítják, hogy a család az önzetlen szeretet otthona, a fenntartás nélküli bizalom, a hátsó gondolat nélküli összetartás, a feddhetetlen nemiség szentélye, a jó példák tárháza, és mentsvár még a halál ellen is minden tagjára kiterjedő emlékezésével, szóval, akiknek ezt a pasztellszínnel ékes szentképet mutatják eszmélésük előtt és alatt, ki és hogyan lenne képes azt tanítani, hogy mindennek az ellenkezője is ott lapul a kegyes ábrázolás hátsó oldalán? Ha valóságos tettekben nem is, vágyban és szándékban mindenképpen. Abban, akinek tanítanak ugyanúgy, mint abban, aki a tanító feladatára vállalkozna. A társadalom önnön fennállását a jó és a rossz erényes megkülönböztetésére, szembeállítására alapozza. Hogyan ismerhetné be, hogy ő, ki a jóra serkent, s ennek nevében ítél eleveneket és holtakat, egyben rossz is? Ahhoz, hogy erre rászánja magát, fel kellene dúlnia saját alapjait, át kellene fogalmaznia elvárásait, önnön igazságának szárnyát alaposan meg kellene nyírβάλnia. Ő lenne az a turulmadár, amely a maga bütykös bokáját csipné acélos csőrével. És mivel ilyen turulmadár nem hajlandó lenni, nem hajlandó tagjait a valóságuknak megfelelően azonosítani, és megakadályozza az egyéneket, hogy tudatosan tervezzék és alakítsák jövőjüket, és hogy egyáltalán tudják, hogy mit cselekszenek. Márpedig, bassza meg a klarinét, a téboly egyik ismérve, hogy az ember nem ismeri a saját gondolatait.

„Szóval, akkor, amit hosszasan elmondtam, vajon nem egy esztelenség története történelmi álorldában?” – kérdeztem Nicole-tól. „Akármilyen a történet és akármiről szól”, felelte ő, „nem minden elmebetegből lesz egyetemi tanár.” És ott ült szemében a kandi ironia, ami akkor szokott jelentkezni, amikor véleménye szerint vadakat mondtam cáfolható vaslogikával.

Mi a tanulság ebből?, kérdeztem professzori komolysággal, nagyokat somva a konyha falára. Mit lehet leszűrni abból, hogy kiszámíthatatlan lóugrásként mozog az életünk? És hogy még a társadalom is ludas abban, hogy félreismerjük tetteink rúgóit? Lehet-e ezért felelősségre vonni magunkat, ezzel vádolni a társadalmat, pálcát törni magunk és a társadalom felett? Lehetni lehet, csak éppen

nem érdekünk. Igaz, hogy véletlenülket mi hozzuk létre, de nem lennénk-e ökrök, ha ezért még bánthanánk is magunkat, hiszen maga a zűrzavar, amit létrehozunk, magában is eléggé megcsikarja lényünket? És mire való lenne a társadalomnak esni, záptojással megdobálni álszentsége miatt? Hiszen a társadalmat mi is alkotjuk, nekünk is érdekünk, hogy legyen, már csak azért is, hogy akadályozza a szomszédunkat torkunk elvágásában, holott a szomszéd ilyesmit nem ritkán forgat a fejében, és azért is legyen, hogy hashajtót is térítéses receptre kapjunk, amikor rekedés jön ránk, és hogy ne nekünk kelljen maltert hordani házunk építéséhez, hanem mások trógeroljanak. Szóval, ha annyira esztelenek nem lehetünk, hogy közvetlenül vagy közvetve magunkba mártsuk a kést, akkor kibe mártsuk? Elvégre le kell vezetni valakin a keservünket a sötétben tapogatózásért, a balfogásokért, önmagunk sokszoros csőbehúzásáért. Ésszerűen ebben a megalázó helyzetben azt érdemes támadni, aki ront rajta, rátéve még egy lapáttal az általános sületlenségre és rövidlátásra.

Na, ki az, aki a felháborodást igazán megérdemli, na ki? kaptam fel hörögve a tányérom mellől a kést meg a villát, éreztetve, hogy téboly fog kitörni rajtam, ha Nicole még sokáig totójázik a vacsora készítésével. Hát megmondom, hogy ki. Az az elvetemedett, gonosz állat érdemli meg a felháborodást, aki hideg számíttással, együgyű rögeszméitől vezetve a gikszerek világát, a baklövések társadalmát a maga és cinkosai tökkelütött képére akarja átszervezni. Hogy az alapvető tervezetlenség tervezhetőnek fessen, megerősokolja a tényeket, kis mozgalmi zászlókat dugva a seggükbe, nehogy bárki azt higgye, nem örülnek; hogy az emberi impotenciának teljhatalmú bicepszei nőjenek, egyenruhába bújtatja félkegyelműek seregeit, hevederekkel és bőrcsizmákkal látva el őket, hogy a kelleneket elhurcolásuk során kellően meg is tiporhassák; és hogy akik egyik kategóriába sem tartoznak, ne ériék be békén a maguk életével, azok közé misszionáriusokat, titkárokat, bizalmiakat, agitátorokat küldenek, hogy ígérjenek többet, bökődjenek a láthatáron túlra, buzdítsanak sokakat a szervezők szeretésére. Hát ezek az úrhatnám seggdugók rontják az amúgy sem rózsás, hamis tudatunkat, nekik jár ki a felháborodás.

– Te arról a világról beszélsz, ahonnan elmenekülnél – jegyezte meg Nicole az egyre halszagúbb konyhában. – Ilyen alakok nálunk nem diktálnak.

– De hányan álmodnak ilyen világról. És hányan kacérkodnak vele. Itt a Barthes, a Deleuze, a Kristeva, az Althusser, a Sollers, a Cixous, a balosok, a Geismar, a Cohn-Bendit, a trockisták, a szituacionisták és a többi világmegváltók, hogy a francia kommunistákról ne is beszéljek.

– Nem kell őket annyira komolyan venni. Nem tudják kézbe kaparintani a társadalmat.

– De a közoktatást igen. A szellemi életet igen. A színházat igen. A mi világunkat.

– Érdekesnek tartod te is. Sok ebben a szépség.

– Ez a sok szépség mind mire való. Hatalomra. Arról álmodnak. Világmegváltók.

Nicole közben egy tűzálló edényben valami szörnyű bűdöset tett az asztalra. Pedig ígéző arany színe volt.

Mi ez?

– Haddock. Angol hal. Kísérletezem. Nem lehet mindig disznóhúst enni.

Felkavarodott a gyomrom a szagától. Az ízétől majdnem elhántam magam. Mivel amúgy is dühögtem a társadalom ellen, az aranypikkelyű kísérletben, úgy rémlett, megtestesül minden, ami ellen berzenkedem. És lehet, hogy meg is fog mérgezni. Megtettem, amit eddig még soha, hiszen elvben udvarias vagyok, konyhadolgozóban beletörődő, Nicole főztjét pedig szerettem. Beledöftem villámat a haddockba, és teljes egészében kivágtam az ablak. Aztán rögtön eloltottam a villanyt, és elképedt feleségemet kicipeltem az erkélyre, hogy nézzük, mi lesz. A 21. rue Vauvenargues hatalmas, ki-beszögellő, modern épülettömbjének földszintjén és alagsorában a 18-ik kerület adóhivatala működött. Onnan jöhetett ki egy túlórászva megkínzott adófizető. Ordított. *Berk! C'est écoeurant. Conard!*² Lába előtt az alkonyatban derengett az aranyhal. A pasas lehajolt, abbahagyta a kiabálást. Aztán elment. A hal eltűnt. Valószínűleg elvitte. Mint magasból eléje hullott jelzést egy szebb jövőről.

Mi a sötét, nyolcadik emeleti erkélyen vihogtunk. Akkor is megfogalmazódott bennem, mint már annyiszor: rövidlátó önmagunk és a képtelen világ közé a gyerekkort érdemes telepíteni, és ez Nicole nélkül kevésbé sikerül.

– Látod – mondtam hirtelen komolyan, tanári tárgyilagossággal –, nem kell az egészet komolyan venni.

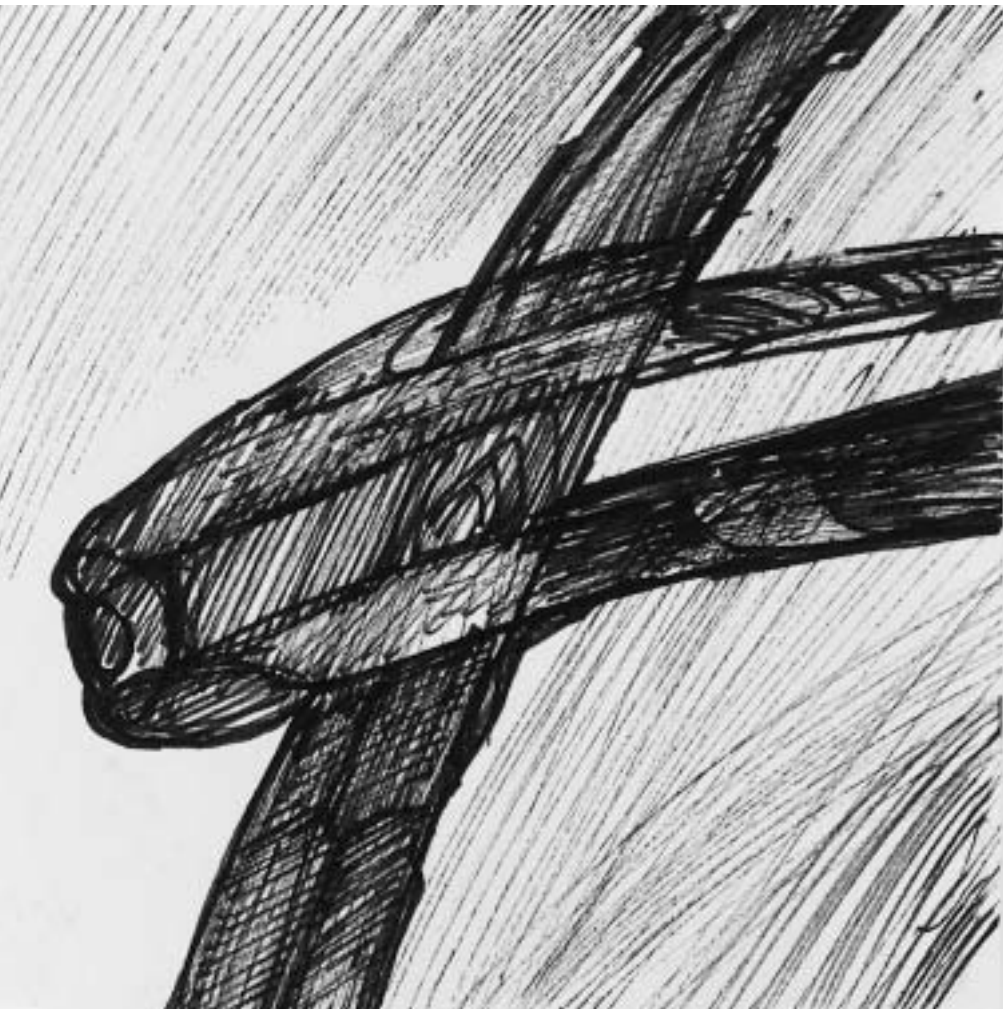
20. Benozzo Gozzoli képregénye

Hányszor éltük meg együtt, ő velem és vele én, a gyerekkor epifániáit. Nem sorolom fel őket, hosszúra nyúlna, inkább alkalmanként említek egy-egy példát, világot színező, szárnyas kis örömeiket hozó varázslatukról. Írtam már a Descartes előadóteremben a Villon-jegyzetek alá kanyarított Donald kacsáról, mely harciasan hápogva bökött a megbotránkozva kibotorkáló apácák irányába, és egy félmondatban említettem az Hôpital Saint Antoine rákosztályán váltott, utolsó bogárköszöntésünket, miután azt sügta, hogy kedvemért megpróbál még élni. Hitt az életerejében, én is hittem a gyerekkorában. Negyvennégy évig. Rövid ez a pár évtized, ha arra gondolok, milyen hamar elszállt; tömértelen idő, ha be akarok számolni róla, ha valamennyit is viszont akarok látni belőle. Valamit abból a hosszú vonulásból, amit a képek tömörítő képességével Firenzeben mutatott nekünk egy festő, akitől szerkezeti tanácsot kapni az önéletírónak sem haszontalan.

1959-ben még aránylag könnyen be lehetett jutni a Medici-palota parányi kápolnájába, melynek frissen épült falait Lorenzo uralkodása idején Benozzo Gozzoli díszítette jelentésben dűskáló freskóival, 1459 és 1462 között. Mi többször is felkerestük a helyet – az UNESCO-nál kiváltható nemzetközi diákigazolvánnyal akkoriban ingyen és annyiszor lehetett múzeumot látogatni, ahányszor csak győzte az ember –, ám az első alkalommal a véletlen úgy hozta, hogy oda a Santa Maria Novella óriási templomhajójából érkeztünk, egy másik tömörítés döbbenetes képével szemünkben és gondolatainkban. Masaccio Szentháromságát annyi művészettörténeti magyarázat előzte

² Fúj! Okádék! Hülye fasz!

meg az építészet és szobrászat együttműködéséből kialakuló és megszólalásig hű távlatról, Brunelleschi feltételezett és vitatott hatásáról, az ókor és a gótika megújító találkozásáról, hogy azt, aki teljesen technikai elvárásokkal közelítette meg, és először látta, kétszeres erővel rázta meg a kép voltaképpeni *Ecce homo* üzenete. Háromszoros erővel, ha a háromdimenziósnak látszó jelenet életszerűségét is hozzáveszem, ahogy hozzá is kellett vennem, mikor

megláttam a kapualjszerű dór, ión és korinthusi oszlopfők által keretezett színpadi térségben a bizáncian merev, mély értelműen semmitmondó arcával magasodó Atyaúr-istent, ki mint egy hóhér vagy egy bandafőnök tartja a nézők elé a keresztfára szögezett Krisztus valósan ható tetemét, amelyre a zord anyaképmű Mária, kicsit sután emelt kezével fásultan, lemondóan és mégis vádlón mutat. Ez a helyrehozhatatlant testesítő, lidérces rémkép az élet rendeltetéséről elűzte a firenzei, könnyű mámor hangulatot, megtörte a lelkesedést, és még mondtam is Nicole-nak, ha nem lennének itt az architekturális elemek, a kazettás mennyezet, a félkörös, rőt boltívek, az olajzöld belső tér, és mindezek egymáshoz illesztése, az egész jelenet oltáros felépítése, aminek elemezgetésével a borzalmat valamennyire semlegesíteni lehet, akkor a legtermészetesebb válasz erre a *grand guignolra* az lenne, hogy ott helyben megmérgezzük magunkat arzénal. Ő pedig nem szólt, csak fejével intett a freskó alá helyezett szarkofágon fek-

vő csontváz felé, melyet a jelképes, nagy látomás hatása alatt nem is vettem észre. Elkezdünk böngészni a falmélyedés ótalján feliratát: *IO FUI GIA QUEL CHE VOI SIETE E QUEL CH'IO SON ANCOR SARETE*, melynek pontos értelmét aztán egy Masacciónak szentelt albumban láttam meg: az voltam, amik most ti vagytok és ti azok lesztek, ami most én vagyok.

A Quattrocentóban nyilván arra szolgált ez az emeletes felépítés, hogy a néző, ahogy a távlati illúzió fogásával hozzá legközelebb festett donátorok testhelyzete is sugallja, vessen térdre magát, vessen számat testi gyarlóságával, és vessen lelki szemét a magasban ábrázolt kápolnabelsőben játszó misztériumra. Annak a jámbor nézőnek a keresztre feszített Krisztus a megváltást ígerte, s ezt a jó reménységet erősítette meg az Atya, az Anya és Keresztelő János higgadt jelenléte. Ez utóbbiak szavatolták az egészet. Bennem ezzel szemben a jelenet egyértelműen egy bűncselekmény hangulatát keltette, és gyomromból ehhez méltó viszolygást váltott ki. Nem volt benne semmi titokzatos. Jelképében semmi felemelő. Az egyén halálában a család bűnrészességére vetett fényt a lehető leggazdaságosabb lerövidítéssel: az apa és az anya mutatta, hogy az általuk világba küldött gyermekből szükségszerűen megkínzott holttest lesz. A művész nyilván érezte ezt is; lehetetlen, hogy valamit ne fogott volna fel ebből a rémségből. Tudta mindenképpen, hogy a művészet szentélyében nem az élet diadalát viszi színre: erről tanúskodik, amit a merev ízlésű ítések szemére lobbantanak, vagyis

hogy az ókori építészet elemeiből eszményien kialakított térbe nem stilizált, hanem naturalizált ábrázolt alakokat telepített, ezzel a szembeszökő ellentéttel jelezve, hogy a megújuló esztétikum fogalmazza tisztán láthatóvá a fájdalom valóságát.

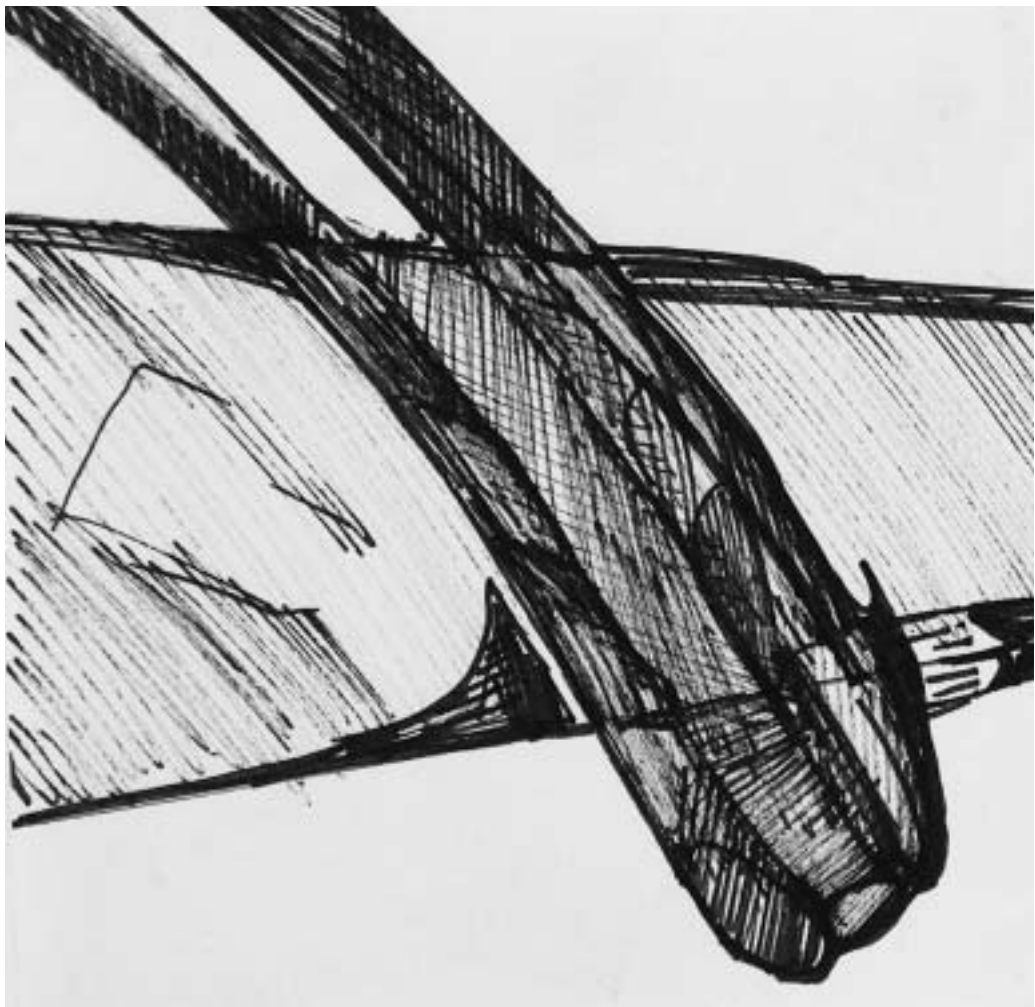
Nicole világoskék, fehérbabos, nyári ruhája valamenynyire enyhítette a Trinità hatását, de azért, amikor a verőfényes térre kimenekültünk, nekiálltam szapulni az életet, ahogyan az akkori Nyugaton csak irodalmi szövegben volt elképzelhető. Én fújtam, ő görbén nézett, aztán a szájszéle is legörbült. Meghökkenítő, tiltakozó sírásban tört ki, ami vonatkozott Masaccio freskójára, a halálra ítélt életre, és főleg arra, hogy hagyjam abba. Még életemben sírba lehet vinni a női bömböléssel, amint ezt már említettem, úgyhogy életemet mentendő a szemközti trafikban neki láttam egy gyékényből font legyező vásárlásának, s ez a tárgy, ami jól jött a hőségben, a kedélyét is csillapította. Ez a kedély azonban megint háborgásba fogott, amikor én

azon kacarásztam, hogy milyen könnyű vigasztalni. Ilyen zúzódasos hangulatban, tragikus tudattal kerültünk be a Medici-kápolnába, ahol éppen nem volt más látogató: a jegyszedő néni gyújtott villanyt. És a világról imént alkotott képünk ellenkezőjére fordult.

Annyi mindent írtak a kápolna faldíszítéséről, de talán az összhatást illetően egyet nem emlegettek. Ez a maximálisan tizenöt-húsz főt befogadó belső tér teljesen ablaktalan – utólag anyaméh formájúnak is nevezhetem –, némileg barlang jellegű, s ettől az újonnan belépőkben támadhat olyan érzés, hogy titokzatos és kiváltságos élmény részesei lesznek, sőt azt is gondolhatják, hogy álmod látnak, és ennek szabadsága képessé teszi őket, hogy maguk is csatlakozzanak a baloldali távolból a jobboldali távolba kigyózó, ünnepi tarkaságú menethez. Itt mindenkivel meg lehet ismerkedni, és ha közben múlik az idő, mindenkire lehet emlékezni. Meghalni viszont nem lehet. Mert itt éppen a születés felé lovagolnak a legendabeli, keleti bölcsek, a kezdetektől időtlenül, és befogadva minden jelent a kíséretükbe. Azzal a kimeríthetetlen, reneszánsz fogással, amely a Biblia mesés alakjainak kortársak ábrázatát kölcsönzi, és a körülöttük sereglőkben a XV. századi Mediciék háznépét, közeli és távoli szövetségeseit látatja. Maga a festő, Benozzo Gozzoli is ott nyújtogatja nyakát a sokaságban, piros sapkáján arany betűkkel azonosítva magát és alkotását. Gáspárban, a legfiatalabb lovasban, aki de-nevérszárny-mintával hímezett köntöst kapott és vörös harisnyát, az ifjan és eszményítve pompázó Lorenzo il Magnificót lehet azonosítani, s őt követi kiváltságos első sorban és életnagyságban apja, Csúzos Pietro, nagyapja, Cosimo barna öszvéren, mellettük Rimini nagyura, Pandolfo Malatesta, és Pavia fejedelme, Galeazzo Maria Sforza, valamint Cosimo két fia, a kopasz fejű, szorongó ábrázatú Giovanni, ki bátyja fehér paripáját vezeti gyalog, s a Firenze színeibe bujtatott szerecsen, a Carlo nevezetű félcserkesz fattyú, ki kezében ropant, vörös íjat tart.

A jegyszedő néni, aki kéretlenül kalauzolni akart, darált még egy csomó nevet, bennünket egyre inkább feszélyezve, sőt nyugtalanítva, mert ő szegény volt, és borralvalóra fente fogát, mi pedig szegények voltunk, és borralvalózni nem alkalmasak. Mondtuk neki, köszönjük, nem; ő pedig a hoppon maradáستól rettegve szaporította a szót. Mentőötletet a zarándokok úticéljából merítettem. Nicole-t magammal vonva benyomultam a szentélybe, és

letérdeltünk az oltárra helyezett festmény elé, mely a virágos réten meztelenkedő kiseddet, a fölője hajló Máriát, Keresztelő Jánoskát, hátrább a mellőzve imádkozó Józsefet, felettük a Szentlelket és a karját áldón táró Jóistent ábrázolta. Mindezek védelmébe ajánlva magunkat tudattuk a sápszédő nénival, hogy ájtatoskodni kívánunk, ne zavarjon – ne vigye a dolgot szentségtörésre. Sopánkodva visszavonult, mi pedig csak akkor álltunk fel, amikor ő

már a következő áldozatnak sorolta a Mediciék neveit.

Így nyugodtabban lehetett gyönyörködni a nagyravagyás politikai forgatókönyvében, a zöld Boldizsárban és a bíbor Menyhértben, akik rangosító lovagokként léptettek Gáspár előtt: az egyik mint bizánci császár, a másik mint ugyanoda való pátriárka azt hirdető, hogy a pelyhes állú firenzei kereskedősarj az ő fél világra kiterjedő hatalmaságuk méltó társa. Az útikönyv, mely az úrhatnám célzatoságát hangsúlyozta, akkor még nem is tudhatta, hogy Menyhértben a kilencvenes évek elején Luxemburgi Zsigmondot, a mi német-római császárkirályunkat ismerik fel, ami azt jelenti, hogy Lorenzo il Ambizioso az akkor ismert világ két legnagyobb birodalmának fényében óhajtott sütkérezni. Ám az akkor még csak jövőbeli felfedezés nélkül is láttunk ebben hivalkodást, népnevelést, társadalomtudományi ténymegállapítást (a polgár leghőbb vágya, hogy nemes legyen), egyúttal pedig nem lehetett nem észrevenni a magabiztos ikonográfiai önkényt. A bölcsek

látogatásának toposza ugyanis magában foglalja az ajándékátadással összekötött imádás jelet: a három keleti látogató közül egyik legálább féltérdén, térdén vagy négykézláb hódol a frissen született Megváltó előtt. Általában a legkorosabb veszi fel a legalázatosabb testtartást a fókuszba állított, illetve ott rúgkapáló gyermek előtt. Csakhogy Gozzoli a gyermeket nem festette meg. A Kisjézus Filippo Lippi képén, illetve ennek Pier Francesco Fiorentino által készített másolatán szerepel, az oltárfülkében, ott viszont a már felsorolt, szűkebb családi körön kívül csupán angyalok, pásztorok és háziállatok láthatók.

A háromkirályok poroszkálnak, nem imádnak. Egyelőre a gyermek kivülesik látókörükön, még a csillag sem látható. A levegőégben kissé ügyetlenül nagyra méretezett madarak szálldosnak ciprusok, narancsfák, babérbokrok, cédrusok és pineák felett a háttér útvesztőt képező sziklái és zöldellő lankái felett, mely utóbbiak a Firenze körüli tájat idézik híddal, parkokkal, villákkal, tornyos palotákkal. Kutya, gepárd, lándzsás lovas tör özre, vadzamárra, bivalyra. Az előtérben sólyom áll őrt egy elejtett nyúlra, melynek beleit kitepte. A félig vadász, félig ajándékvívó menet kígyózása a városállam kellemének és örömének előtérben bontakozik ki. Végláthatatlan sorban vonul a karaván az újjászületés felé, de azt is lehet mondani, hogy magának az újjászületésnek, az ifjúság beérkezésének látványát nyújtja a Medici családot vezető Lorenzo eszményített agyalarcával. Nyilván azért is került a freskó kívülre a hagyományos értelemben vett újszülött az ő szentséges körülményeivel, hogy a főszerepet a művészet és a politika Reneszánsza kapja. Benozzo Gozzoli ecsetje nyomán a Mediciek hatalma és ízlése magához lényegíti az Újszövetség nagyígéretű eseményét. A világi felér jelentőségben az egyházzal. Érvénye kiterjed képletesen az egész glóbuszra, sőt a kozmoszra, és magában foglalja a teljes időt, a jelent, a múltat és a jövőt, a Kozmokrátor és a Kronokrátor Krisztus távlati kezességével, hála az arany zekébe bujtatott Nagyszerű Lóránt jelenlétének. Zseniális politikai kinyilatkoztatás esztétikai vetületben, melynek talán legbeszédesebb fogása a leleményesen összeállított karaván végtelene: ahogyan jön a távolból, pontosan nem tudni honnan, és megy a távolba, beleveszik a nem láthatóba, ahol a hagyomány szerint a boldogságos gyermek rejtőzik.

A Mediciek keltik életre a háromkirályok mítoszáat, a mítosz hangsúlyozza a Mediciek hatalmát. A kettő együtt a világ egységét is hirdeti: persze csupán fikcióként a kereszténység keleti és nyugati egyházra való szakadása miatt, melyet az 1439-ben összehívott firenzei zsinat is orvosolni próbált. Gozzoli kölcsönvett több mindent a húsz évvel azelőtti sokadalom egzotikumából: turbános fejeket, teherhordó tevéket, majmot és gepárdot, de a mesés Keletet a háttérbe, a sor két távolba vesző végére utalta. Hangulatteremtő színezetként használta, a kíséretet viszont az ő kortársai által könnyen felismerhető alakokból toborozta. Egyéneket festett, portréhoz illő alapossággal kidolgozott arcokat, melyek tulajdonosai lóháton vagy gyalog változatos szögekbe – háttal, szembe, oldalt, féloldalt – állítva perspektivikus térhatásokat hoznak létre. Gondosan ügyelt arra, hogy a háromkirályok az ő hátasikon uralkodó helyzetben emelkedjenek ki, a nézőre biz-

va, hogy figyelmet először vagy leginkább melyiknek szentel. Nicole tekintete, s az enyém is, noha nem beszélünk össze, a zöld királyon, a barna ábrázatú Boldizsáron akadt meg, aki a három közül egyedül az égre emeli szemét, a vezérlő csillagot kémlelve. Mindazonáltal a freskó úgy volt megszerkesztve, hogy a látogató érdeklődését nem kevésbé köti le a közeg, amely az uralkodók vezérszerepét biztosítja. A trón az udvar nélkül kevésbé sugárik. Am egyáltalán nem lehetünk biztosak afelől, hogy a jobb és bal oldali népesebb csoport, vegyük bár hozzá a zöld királynak az átépítések miatt leszálalékolt kíséretét, a teljes udvart mutatja be. Ennek legfeljebb meggyőző látszatát kapjuk, melyet Gozzoli a csoportképek tömörítésével és szűrésével hozott létre. Pihentebb aggyal érdekes lenne utánanézni, hogy kiket rostált ki, és tépelődni azon, ellenszenvből vagy közönyből hagyta-e őket penészedni a nemlétben, de az agyat alaposan leköti a megjelenítettek elosztása a térben, zsúfolásuk, ritkításuk, álmodozó, bámuldozó, ravasz vagy bamba, lapos, önelégült, hitlenkedő, beképzelt, mogorva, hiú, kihívó, bánatos, elmélyült, cinkos, szemtelen, gyanakvó, sértett, hőkent, szigorú, székrekedéses és szívbemarkoló tekintetük. Nem mind egyik arc vonzó, és fel is vetődik a kérdés, nem jobb-e olykor nem ábrázoltatni, mint olyan képpel szerepelni, amelyben nincs köszönet?

Ezen azonban most gondolkodom el a számítógép mellett. Akkor Nicole-lal a zárt helyiségben meglevencedő képregényt követtük, gyönyörködve tarkaságában, a szereplők összehangzó elrendezésében, kecses mozgásában, sokféleségében. Egyetlen arc sem nevetett, nem is mosolygott, az elmélyült, gyakran átszellemült ábrázatok mégis derűs, játékos összképet nyújtottak a fehér sziklák, kékeszöld dombok, örökzöld fák előtérben. Villanyvilágítás csillogtatta az arany hímzéseket, díszes lószerszámokat, a gyöngyöket a három korona ágain. Közelebb hajolva kantáron, öltözéken jól ki lehetett venni a Mediciek „semper” jellegét. Érdekes, mondtam Nicole-nak, Masaccio Trinitájára nem kevésbé illenek a mindörökre felirat, csak éppen az ellenkezőjét jelentené. Igen, suttozta vissza Nicole, ez a menet az élet diadalához vezet. Azt hiszem, nem is az a fontos, ahová vezet; ahogy itten éppen átvonul, az magában az élet diadala, s a három életkor egyformán lebilincselő, toldottam meg az akkori életkorunkhoz illő derülátást. Csendben hagytuk, hogy a freskó kápráztassa szemünket. Hihetetlen, mennyire meggyőző, lelkesedett megint Nicole, pedig csak egy képzelt látvány. Éppen azért meggyőző, mert képzelt, véltem én: belső szem hozta létre ezt a belső vonulást, azért él ma is, a mi számunkra. Időn kívül zajlik. S amíg nézzük, mi is élvezzük az időtlenséget. Mi az, hogy belső vonulás? kérdezte csöpp barátnóm, a kifelé vonulást ajánlva, mivelhogy korgott a gyomra. Nevettünk a szójátékon, de magára a kérdésre a választ nem sikerült megfogalmaznom.

Ma, a számítógép mellett, arról a múltrol írva, amelyben a kérdés elhangzott, azt mondanám, hogy azért belső vonulás, mert a felismerhető elemek nem csak a reneszánsz térbeállításról kapják harmadik dimenziójukat, hanem épp annyira a festő alanyiságától, beleélő készségétől. Amelyben a képzelet nem választható el az emlékezéstől. Emez adja amannak mélységét, hitelességét, amaz adja emennek beállítását, újszerűségét. Gozzoli kitalálta,

hogy a firenzei művészet megújulása kapcsolódik Jézus születéséhez és a kereszténység újraegyesítéséhez, ehhez azonban felidézte a fiatalkorában látott firenzei zsinat emléket, és a három keleti bölcs legendáját a Bibliából. Ahogyan ő ültette át a menetet a jelenbe, úgy azt a valóságban senki sem láthatta, ő maga sem. Ahhoz magába kellett néznie, még akkor is, ha maga Lorenzo rendelt tőle lovas képet. Ahhoz őbenne kellett, hogy meginduljon a gazdag kelmék és a paradicsomi vidék összehangzása, amelyben meszeszerűen elevenedhet meg a keleti karaván és benne a festő, aki gyermekkorában csodás események résztvevőjének álmodta magát. Aki maga volt a színtér és a belső vonulás sok-sok szereplője. Így lehetett, mondanám ma Nicole-nak, a gyermek uralma egyszerre témája és forrása a freskónak, valamint biztosítéka ma is elragadó elevegenségének.

De már ott, a kápolna derengésében álmélkodva is éreztük, hogy kettőnk számára külön üzenetet hordoz Gozzoli műve. Hogy valamiképpen mi is belevegyülünk a mesés sokaságba, és ha azt akarjuk, hogy ünnep legyen az életünk, akkor ajánlatos a három királyokkal haladnunk. Az ő céljukat szem elől nem tévesztve. Jelképesen persze: nem szükségszerűen Firenzében, és nem a tényleges, betlehemi végállomással. De mindenképpen a világot járva, szépségeit, igen, szépségeit kiszemelve, előnyben részesítve, e válogatott látványokkal az összhangot keresve, szellemileg, érzékileg gazdagító képességükben bízva, e műveltségeményt életesményként azonosítva, és megvalósításának minőségét, ösztönző erejét attól az irányulástól várva, mely a gyermekkor éltető forrásaival, a képzelettel, a nyitottsággal, a játékosággal, a derűs felfedező- és szórakozókedvvel, no meg az élvezetelvel szoros kapcsolatot biztosít. Gozzoli esztétikumá vázsolta a sziklák labirintusát, felvonulási alkalmat teremtett az átvonulóknak, elhárítva tőlük az ismeretlenben utazókra leselkedő veszélyeket. Az útvesztő közepén voltaképpen egy nyúl üldögélt. Ez a mesehangulat biztonságot ígért: azt sugallta, a Masaccio által összefoglalt lényeg ellenére van miért békét kötni az étellel, és közben azt is éreztette: azért részesülünk ebben a felismerésben, mert egymást is képesek vagyunk a menetben felfedezni. A karavánra pedig azért tudunk úgy ráfeledkezni, mert bennünk is léptet az arany király, a zöld király, a bíbor király.

Szerelmeseknek nyilván könnyen jut ilyesmi eszükbe, hiszen ideiglenesen retúrjegyük van a Paradicsomba. Nem mellékes azonban megemlíteni, hogy amit ez az ünnepi vonulás kifejezett, az nagyjából egyezett az akkori nyugati világ ajánlatával. A luxus választékos élvezetével, jogosságának, küldetés tudatának hirdetésével, illúzióinak szükségszerűségével. A freskó a kalmárok dicsőségére készült, hatalomra jutásukat ígérte. Hátszlovak, öszvérek, tevék málhákat szállítottak, nem hadsereget. Fényűzésükkel el akarták kápráztatni a Kisjézust, ajándékaikkal lekenyerezni, esetleg megvásárolni – szó sem volt katonai közelítésről, fegyveresek erőmutatványáról. A kapitalizmus szép volt. Tetszeni akart, elbűvölni, nem elveivel hetvenkedve leteperni. A javak fogyasztását kínálta, nem az ellenfél kiirtását. Távol állt tőle az a mindenre kiterjedő paranoia, ami a kommunizmus elméletéből és gyakorlatából áradt. Választékkal, választékossággal kívánta egyesíteni a világot – ebből a szempontból Gozzoli a

„globalizációs” igény egyik első reklámját festette meg. Megvalósítását a hatalom és a kellem szövetségére bízta, ezt a társadalmi és politikai valóságot teljesen elkendőző látszatot a megváltás képzetével rokonítva. Visszagondoltam arra, ahogyan a kommunisták hamisítják a tényeket, s a két szemfényvesztés egybevetéséből a kapitalizmus határozott fölénye bontakozott ki. Eszembe jutott, hogy a fordulat évétől már gimnazista koromban nyomasztott a megbecsülhető művészet hiánya a pártos csalásból; és szemben ezúttal a Medici-kápolna erősen ideológiai töltésű alkotásával az fogalmazódott meg bennem: ha már az embert mindenképpen csőbe húzzák, legalább szép legyen a cső. A látszat lényeges szerepet játszik az életben, felvonulási terepe az esztétikumnak, no és biztosítéka a képzelet szabadságának, ami nélkül csak a csikaró valóság van, ahol játékból sem tehetünk úgy, mintha az élet valamivel különb vagy legalább másmilyen is lehetne.

21. Vidám látogatások a templomban lakó ördögnél

Ebből a szempontból utazásainkat egy életszemlélet megnyilvánulásainak fogtuk fel. Amelyet minden különösebb egyeztetés nélkül megosztottunk. Szükségünk volt a tájak változására, hogy azt érezzük, amit a gyerekek: először vagyunk ott, ahol vagyunk. A látás, az érzékelés megújulását kerestük, mint az impresszionisták, a szemlélődés költészetét, mint a romantikusok, a felfogások és szokások viszonylagosságát, mint a felvilágosodás hívei. És nagyon hamar rájöttünk, mindez elérhető számunkra, mert tudjuk együtt nézni a világot. Más szóval képesek vagyunk arra is, hogy távol tartsuk a világot. Egyáltalán nem azért, mert menekülünk előle. Csak azért, hogy függetlenek legyünk és azok maradjunk. Ha kérdi valaki: miért, azt felelhessük: csak. Nem jelentette ez, hogy tagadtuk a hétköznapi társadalmi életét, a kötelességet, a felelősséget. Arról volt szó, hogy nem tartottuk kizárólagosnak, vallásos értelemben abszolútnak. Arról volt szó, hogy ha akarjuk, ne legyünk ott, ahol vagyunk. Mi nem formáltunk igényt arra, hogy másokat magunkhoz láncoljunk, és persze kerültük mindazokat, egyént vagy közösséget, akik mozgási szabadságunkban akadályozni óhajtottak. Értékem magam válogatom meg – ezt hangoztattam –, ne próbáljon senki megint egyenruhába bújtatni. Rövid habozás után Nicole fölzárkózott ehhez a nézethez.

Habozását annak lehetett akkor tulajdonítani, hogy őt az országával együtt nem nyomták el, csupán egész kisgyerekkorában a németek, amire alig emlékezett, így csupán átlagos társadalmi nyomásnak volt alávetve, és valamivel erősebb, idegesítőbb családi szekatúrának. Ami a gondolatokat, elméleteket illeti, ezek ellen nem kellett komolyan védekeznie, minél fogva védelmi rendszere sem épült ki olyan sündisznóállás-szerűen, mint az enyém. Kereste azért ő is a függetlenedést, de ehhez női távlatban fogott, illetve tapogatózott, mint egész nemzedéke. Első lépésként anyja beavatkozó terrorjától igyekezett szabadulni, akinek szűklátókörű kényszerképzetek, faluról hozott társadalmi bizalmatlansága Nicole csitrikorát magányossá tették. A kertvárosi rokongyerekek nem vállalták a to-

vábttanulást, ebből meg szociológiai különválás keletkezett. Baráti kör híján a felsőoktatás berkeiben ügyködő ifjúsági szervezetek ígértek meggyőződéses alapon válogatott társaságot. Azok, akik biztosra akartak menni – mert különben lehetett akkor is sportolni, bélyeget gyűjteni, lapot alapítani, szakismeretekbe merülni, politikai pártoknál inaskodni –, meg azok, akik tévelygés ellen a lelkes nyáját keresték, azok vagy az Ifjú Kommunistákhoz csapódtak, vagy a katolikus Richelieu-körhöz. Ez utóbbi a boul'Mich és a place de la Sorbonne bal oldali sarkán levő emeletes helyiségben székelt, ahol ma egy kalmár színes női trikókat és feszes farmernadrágokat árul. Nicole a kardinálisról elnevezett egyesület ajtaján kopogtatott valamennyi közösséget, egy kis párbeszédért és lelkesedésért. Kapott áhítatos pillanatokot, igazságra vezérlő kalauzt, útmutatót erkölcsös filmekhez, olvasmányokhoz, szerzett jóra való ismerősöket a maga korosztályából. Az utolsóval 1964 nyarán futottunk össze az athéni kempingben. Nicole azt hallotta róla, hogy apáca lett, és csodálkozva méregette egészen parányi bikinijét. Méregettem én is, pontosabban a telt és étvágygerjesztő formákat, amelyeket a bikini fedetlenül hagyott. Kiugrottam, mondta derűsen a lány, és azóta újjászülettem. Vagy húsz percig mesélte, hogy két évvel ezelőtt fogadalmat tett a szilenciumos trappista apácánál, két évig szenvedett a rendházba zárt szűz nők kicsinyes piszkálódásaitól, az apátnő kegyetlen rendelkezéseitől, Leszbosz üres kárhozatától, miknek okáért a kevésbé rossz és mindenképpen egészségesebb világi életbe vonult vissza. Ha ezt a vallomást 1958-ban hallja, Nicole talán még könnyebben hajlik ellenvetéseimre. Aránylag enélkül sem volt nehéz lebeszélnem a hiszékenységről, az önámításról, az egyházi cenzúrának való engedelmességről. Utoljára elment még a gyalogos zarándoklatra, melyet a Kör minden évben a chartres-i székesegyházba indított esztétikai élménnyel összekötött imahadjárat céljából, de utána már csak velem furikázott oda robogón, turistaörömlők szerzése végett. Osztotta véleményemet arról, hogy a katedrálisok építészeti csodáit, képzőművészeti kincseit jobban lehet értékelni művészeti alapon, mint az imádság szűkös, gondolati megközelítésével.

Nem antiklerikalizmusról volt szó. Református létemre is kedveltem és megbecsültem hajdan cisztercita tanárait, s az egyházhoz való tartozást vagy nem tartozást egyéni szabadság döntésének tartottam. Ellenségnek csak akkor éreztem a hívőket, ha engem is szent gárdájukba akartak verbuválni. Franciaország híres volt a klerikalizmus körüli csatározásokról, s amikor az Ecole-ba kerültem, a csuhások a Latin Negyedben még elég rámenősen mutatkoztak. A Sorbonne-on XX. századi francia irodalomból Paul Claudel volt kötelező anyag, s az akkor nemrég elhunyt, minden szellemi, testi nyavalyát istenes írral kenegető szerző műveit képlékenyen bömbölő nyelvezetük ellenére viszolygva forgattam, izléstelenül exhibicionista katolicizmusuk miatt. Az előadásokról kijövet én is bömböltem, magamon kívül valósággal, és az akkor még Richelieu-körös Nicole elhűlve hallgatta ellenséges kirohanásaimat. Idővel megnyugodott, mikor látta, hogy csak a lihegő, rögeszmés bizonykodással van bajom, a ke-

gyeskedő bim-bammal, máskülönben nem akarok minden jámbort kardélre hányni, sőt oktan bántalmazásukat is túrhetetlennek tartom. Persze elröhögtem magam, amikor egy este moziba mentem szobatársammal, G. S-sel, s a rosszul megvilágított utcán ő síri hangon ráüvöltött egy reverendás papra: „Az én országom nem e világból való!” S akkor is fuldokoltam a nevetéstől, amikor két másik évfolyamtársam a senlisi katedrálisba vitt el autóval, s az egyik, egyébként hegelianus filozófushallgató fejét fekete nyakabátjának szárnyába csavarva üzőbe vette a mamuszos sekrestyésnénit, vicсорogva és hörögve fenyegette, hogy elviszi a pokolra, mert ő az ördög, maga a főördög, s amikor a halálra vált nyanya bemenekült egy gyóntatószékbe, azt helyezte neki kilátásba, hogy csak próbáljon segítségért kiáltani, elevenen megnyúzza. Sületlen hecc volt ez mégis, nem valami jó szájjal jöttem ki az utcára. Azt meg különösen sajnáltam, hogy a szertelenkedés miatt nem tudtuk alaposan megnézni a templombelsőit.

Nicole-nak meg nekem az elemista olvasókönyvbe illő modus vivendi felelt meg inkább: a pap misézik, a turista szemlélődik. Torzsalkodásra csupán olyankor került sor, amikor a pap már záróra előtt ki akart kergetni a felszentelt otthontól, vagy amikor turista jövés-menésünk belevisszhangzott az ő misézésébe. Utóbbi időkben a klérus egyre inkább belátja, hogy a turista pénzforrás, el lehet neki adni nem csupán szentképet, gyertyát, rózsafüzért, egyéb kegytárgyat, a kolostor likőrkülönlegességét, hanem hamutartót, videót a pápa életéről, baedekert, t-shirtöt, cukorkát, női sálát, szakácskönyvet, sőt a Monte Oliveto Maggiore-apátságban házi gyártmányú hajszeszt és pörsenés elleni kenőcsöt is árulnak³. Annak idején inkább a takarékoskodás erényét óhajtották gyakorolni, s ennek szellemében vasrácsok mögé, stukkók közé dugták a vilanykapcsolókat, amelyekkel az oldalkápolnák homályában rosszul látható festményeket szerényen bár, de meg lehetett világítani – elvben a menetrendszerű ájtatosság óráiban. Mi ezeket a kapcsolókat kikapogattuk, működtettük, dacolva a lelkifröccs veszélyével. Felfogásunk szerint a kiállított tárgyak megtekinthetőségéért küzdöttünk, dómot, bazilikát, székesegyházat, kolostort, sekrestyét múzeumnak tekintve. Pontosabban: elismertük, hogy egyházi múlt és hatalom nélkül a kincsek nem halmozódtak volna fel, de természetesnek tartottuk, hogy éppen a benne tárolt műtárgyak miatt legyen az Isten házában múzeumi szerepe is. Azt azért egyikünk sem kívánta, még én sem, a református, hogy költöztesse át a templomokból minden megtekinthető hivatásos tárolókba, elvégre a múzeumok tetszhalotti rendjénél sokkal izgalmasabb a templomok zegzúgos elevenje.

Múzeumba az ember felnőttként lép be, fölényesen vagy kisebbségi érzéssel, de inkább csak műértői szándékkal, még akkor is, ha tanulni akar. Tiszta helyzet: a képek egymás mellett lógnak, többnyire túrhető megvilágításban, a szobrok környezetükből kitelepítve karnyújtásnyi távolságban, bár kézzel meg nem foghatóan a terem sarkában szuszogó, ásító őrszem tiltó beavatkozása miatt, elefántcsont tárgyak, zománcok, porcelánok üvegterítőkben, és mindez olyan vegytisztán vizsgálható és vizsgálható, hogy legfeljebb a többi látogató naiv álmétkodá-

³ Elég drágán.

sa, esetleg kihívó fumigálása játszhat bele a szakosodásra ítélt komolyságba. A templom, az más, még az istenkerülőknek is. A székesegyházakat, dómokat, bazilikákat eleve úgy építették, hogy aki oda belép, akár hívő, akár nem, a misztériumnak legalább az érzésével kerüljön kapcsolatba, a maga eszével nem teljesen felfogható valamivel, s ez a szellemi hátrány eleve a kiskorúak helyzetébe utalja. Áhítat, alázat, töredelem, hit, remény, ima, ilyesmik tartoznak ehhez a beosztáshoz. Aki pedig ezeket a tartozékokat nem vállalja, annak óhatatlanul támad olyan gondolata, hogy a magaviselete kifogásolható. Vagyis kénytelen ezt a feszélyező tudatot nyugtatni, foglalkoznia kell vele: a műélvezet háttérében ott motoszkál, hogy esztétikai gyönyörért mellőzi az istenséget. Márpedig az istenség több és fontosabb, mint a művészet.

Így tanították gyerekkorunkban. Az ilyen alapozásból mindig marad valami. Ebből a szempontból mi a művészet? Képeskönyv az írástudatlannak, kifinomult vallásgyakorlás a műveltebbnek. Gazdagság, más szóval hatalom. Esetleg mágikus közeg, mint egyes boldogasszonyok és szentek képmásai, melyeken át a mennyek országa hangját hallatja, itt-ott javítgatva a földiek sorsán. Arról nemigen szól a fáma, hogy bajt hozna rájuk. Az egyház a művészetre bízta a vallás életének láthatóvá tételét, dramatiszálását. A szobrok, a képek, a magasban nyíló boltívek közvetítenek a még magasabb felé, emelkedett irányba lendítik a lelket. Tanítanak is: a jóra intenek. Kegyes arckifejezések, mozdulatok, cselekedetek erre szolgálnak. Vagy óvnak a rossztól. Az Utolsó Ítélet elmarasztaló végzése ugyanazt a kint és vért mutatják, mint a Kálvária tettelegességei. Ezt nem lett volna szabad ideírnom. Ilyesmért fenyítettek gyerekkorunkban. Mert nem mind egy, hogy milyen a seb: van jó seb és rossz. Csak akkor játszik az ember, ha nem hiszi, hogy komoly dologról van szó. Elvben a szentély semmiféle nevetgélésnek nem nyit teret. Gyakorlatban, mint az iskolában, a felső hatalomtól, itt az égi hierarchiától való függés kedvez a komolytalankodásnak. Pláne a kinyilatkoztatásnak kevés hitelt adók körében, amelyhez mi is tartozunk. Nálunk az álmétkedés helyettesítette az áhítatot. De nem ennél akarok időzni, elvégre jóformán mindenki álmétkodik ezekben a kincses hombárokban.

A mi felfedező útjaink az ördöghöz vezettek. Feltűnt, hogy minden valamirevaló székesegyházban felbukkan a maga rémálmos sereglétével. És határozottan érdekes volt, vagy önmagában, az ábrázolás több-kevesebb eredetisége miatt, hol azért, mert meglepő, sőt izgalmas ellentétet képezett a szikár atyákkal, a személytelen szüzekkel, kiknek szeme az ég felé forgott. Ezekhez a méltóságosan unalmas figurákhoz képest a pokol fejedelme valóságos felüdülést hozott expresszionista alakjával, rámenős tempóival. És hogy meregette szemét, hogy rázta vasvilláját, hogy falatozott a kárhozottak húsából! Szinte hallatszott öblös hangja – ama „zorniges tiefes Gebrüll”, amit még a szent szándékú Klopstock is megénekelt –, vagy legalább is felforgató sziszegése a tiltott almafa lombjában. Nem azt néztük, hogy a gyümölcs kínálása és elfogadása indította el voltaképpen az emberiséget a maga útján, amelyen a katedrálisok mérföldkövei nőttek. Nem bocsátkoztunk világnézeti fejtegetésekbe, sem teológiai mélységekbe. Egyszerűen mulatságosnak tartottuk, és jóízűen szó-

rakoztunk rajta. Talán azért, mert komikusnak éreztük, hogy az egyházi művészek a Rossz, a Gonosz képviseletét fogait mutogató, tarajos állapotfára próbálják bízni. Majom, kecske, párdúc, patkány, kígyó, bagoly – ilyesmi kből áll össze a pokol, ha nem számítjuk a lángokat és a szűrő-, vágó-, szorítóeszközöket. A komikumot az okozza, hogy ezek az állatok nemcsak vadak, civilizálatlanok, hanem valamennyire mind az emberek karikatúrái. Vagyis a nevetés útján tulajdonságaik átruházhatók az emberre. A pokol emberi – mindenesetre közelebb áll az emberhez, mint a hivatalosan ünnepélyes mennyország. Ha felveszük egy angyal képét, minden angyalét felvettük. A pokol viszont egyénített és változatos, mint a karnevál. Fogas kérdés az: ha igaz, hogy a nevetés a pokolba szorul, akkor miért? Mi a régi idők vallásos felfogása szerint a rossz a nevetésben? És csak a Sátánnal lehet nevetni? Mért nem lehet hahotázni a Jóistennel? Elég egy kicsit elidőzni ezen, s az Utolsó Ítéletben teológiai örvény látványa körvonalazódik.

Játszottunk a Pokol képe előtt. Nicole volt az Ördög Pip, én voltam a Démon Pap. Mondta nekem, hogy komolytalankodom, nem vagyok jó. Visszakérdeztem, hogy ha a komolyság a jó, akkor lehet-e azt állítani, hogy minden komoly ember jó? És aki keveset viccelődik, erőnyesebb-e annál, aki folyton tréfálkodik? Pokolra kell-e a tréfamesternek menni? Vallásos értelemben azok-e a jó futballisták, akik komolyan játszanak, vagy azok, akik nem veszik komolyan a játékot? Mi voltaképpen jók vagyunk-e vagy rosszak, amikor ilyen alattomos kérdéseket feszegetünk? Pokolra fogsz te jutni, vigyorgtam Nicole-ra. Ő rám öltötte nyelvét: te meg egyedül fogsz ásítózni az arkangyalokkal. Valami sántít ebben a manicheizmusban, mondtam én. Állítólag az ördög sántít, gondolkodott el ő. S akkor hirtelen előtolakodott a kérdés: vajon nem ördögi leegyszerűsítés-e a Pokol szembeállítás a Mennyországgal? Görbe szemmel méregettük, nem egymást ezúttal, hanem a templomi környezetünket, amely a kérdést sugallta. Mutattam Nicole-nak egy épp arra surranó apácát, aki úgy forgatta szemét, mint az ördög felesége, amikor egyszerre esik az eső és süt a nap. Alapos pátthelyzet volt. Ki kellett találni valamit az egyházra sűrűsödő gyanú eloszlatására. Mert nem akartuk azt sem, hogy a Jó nevében ezt a Rosszat földig lerombolják.

Abból indultunk ki, hogy mi a pokol szerepe a mennynek országával szemben. A szimmetrikus ábrázolások nagyjából egyenrangú ellenfélnek mutatják. Hozzávetőlegesen annyi elkárhozott lélek sodródik belé, ahány üdvözült emelkedik a magasba angyali kísérettel. Vagyis a Gonosz az összlétszámból elég nagy mennyiséget mar el az Úrtól. Azt mondja neki: ez a tömeg az enyém, nem a tied, hiába vagy teljhatalmú. Az Úr füle jó: neszeli a veszélyt. Egy másodpercre, ha elbáméskodik, vagy bele a lábánál elterülő világűrbe, az ördög még nagyobb csoportot kanyarít ki az üdvözülésre esélyesekből. Aztán rájuk csapja a pokol fedelét, nincs többé visszaút, a mennyországba alig szállingózik valaki. Ha így lenne, az Úr nagyon leböngne. Szurkol hát, hogy ne legyen így. Veszélyeztetve, ekkora stressznek kitéve persze hogy szorong. Mogorva. Egyszóval a pokol arra való, hogy indokolja, miért nem képes az Isten nevetni. Érthetővé teszi, hogy miért nem lehet vele játszani. Pedig milyen jó lenne vele játszani. Egé-

szen más lenne az emberiség sorsa. Más az élete. Talán még a halála sem lenne komoly.

Igaz, hogy mi az Úr nélkül is egészen jól elszórakoztunk. A manicheista templomok látogatása közben is. Kezdetben az a hiányérzetünk foglalkoztatott, hogy a világ teremtőjének van szertartása, a világ kritizálójának nincs. Illetve ami liturgiát ez utóbbi magának mondhat, az a fekete misék sátánkodása, idétlen ünnepélyeskedése, mely csupán torzképe az egyház rendezvényeinek. Elégge egyhangú és főleg épp olyan komoly. Szélesebb körben azért nem terjed, mert unalmas. Különben sem megyünk sokra, ha egy vallást egy másik vallással próbálunk felcserélni. Mikor még Magyarországon Anatole France-ért rajongtam, az *Angyalok lázadását* (*La révolte des anges*-t) olvasva, a mennyek országának trónusába telepedő pokol fejedelméről a katolikus egyház hatalmát magához ragadó kommunista egyház jutott eszembe, és láttam, hogy egyre megy. Az ördög nem mint a tagadás vallásának alapítója, hanem mint a művészetek ihletője érdekes. Ha a vallás nem hozott volna létre művészetet, elviselhetetlen lenne – ebben a nézetben teljesen osztoztunk. És örvendeztünk jámborul annak, hogy az egek ura körül röpdős szeráfok mellett apróbb pokolfajzatok is foglalkoztatták festők és képfaragók képzeletét. Ugyanis a klerikális rabulisztikára füttyülve úgy tartottuk, hogy a román stílű oszlopfőkön párban álló háрпиák, hidrák, griffek, sárkányok, szirének, szfinxek nem a paradicsomi Teremtésből kerültek oda, hanem Belzebub álmaiból. És nem arra valók, hogy ijesztgetéssel jó útra térjenek, hanem arra, hogy a szakrális ábrázolások egyhangúságába egzotikus változatosságot vigyenek, valami olyasmit, mintha az *Adeste fideles* közepén boogie-woogie-t hallanánk. Vagy legalább is olyan zenét, amelyben a szex is testet ölthet, nem csak az egyházfők által rögeszmésen fertőtlenített lélek.

Egyszer egy kerengőben csókolódtunk, fejünk felett gnómok lovagoltak egy gúnáron. Más íze volt az ajkának a kolostorban, mint az én École-beli szobámban vagy a Luxemburg-kertben. Bár Nicole tevékenyen részt vett az egymásra borulásban, mihelyt abbahagytuk, megrótt a kezdeményezésért. Ő a csókolódzást áhítattal művelte, szerinte a vallásos környezet nem ugyanazt az áhítatot igényelte. Csendes humorú megjegyzése vitát indított a profán és a szent szerelem ügyében. Ő mint francia, többé-kevésbé idegenkedett az ellentétek egységétől, izlését és kartézianus neveltetését zavarta az ebben rejlő gondolati tisztázatlanság, tisztázhatatlanság. Én tudtam erről, s nem akartam a magam barokkhoz közelebb álló érzékenységet és főleg tapasztalatát vele szembeállítani. Arra hívtam fel inkább a figyelmét, hogy ezeknek a gnómoknak a gúnáron sincs sok közül például a kerengő falába és padlójába illesztett sírkövekhez. Pláne, ha komikus jellegüket is tekintjük. És odébb az egymással farkasszemet néző bögyös sziréneknek talán több közül van, vagy annak a ravasz krokodilusnak, mely egy szemrehányó tekintettel hátranéző oroszlánnak harapja le farkát hatvanhat fogával? Amonnan meg denevérszárnyú éjszakai szörnyek próbálnak igézni bennünket, látván, hogy fertelmes csábításuk ellen nem vagyunk úgy felvértezve, mint a sivatagban lábszárcsontok és foghíjas koponyák között fohászkozó Szt. Antal. Szóval ezek mulatságosak vagy félelmete-

sek? Ellentétesek a sírkövekkel, mert mulatságosak, ellentétesek önmagukkal, mert félelmetesek. Nicole elismerte, hogy mindezen dolgok korántsem egyértelműek – gazdag a jelentésük, mondta talpraesetten –, de megint csókolózni ott nem volt hajlandó, mert ő tetszeni szeretett, és nem megbotránkozott.

Hanem az oxümoronban rejlő kísérteties vidámság őt is épp úgy vonzotta, ahogy engemet. Tetszett neki, hogy a tagadás főnöke a mennyek mindent maguk alá rendelő parancsuralmával szemben teret nyitott a kísértéssel játszadozás szabadságának. Nicole rengeteget álmodott, és örült, hogy hemzsegő, nyugtalanító éjszakai látványainak rokon változatait a művészet tükrében látja viszont. A nem vagyok egyedül felbátorodásával mutatott kecskearcú emberekre, félholdba kapaszkodó majomra, többfejű sárkányra, azon tréfálkozva, hogy mind a hét fej nem fért az oszlopfőre. És a delfinekben mi a borzongató? – kérdezte. Megvizsgáltuk ezeknek vidám ugrálását, s azt láttuk, hogy a kő másik oldalára halálfejet vésett a szobrász. Megállapítottuk azt is, hogy a csupasz koponyának nevetésre áll a szája. A két ábrázolás független volt egymástól, csak a néző hozta őket önkéntelenül kapcsolatba közelségük miatt. Valami olyasmit mondtam, hogy úgy látszik, a Reneszánsz groteszk stílusa itt eredezhet, egybekötötte az össze nem tartozó elemeket, indadiszt hűzött halálfej és delfin, csontig nyúzott ökörkoponya és bőségszaru közé, kacschal fogott össze kígyót, puttót, Medúzát és kentaurt, lassan a növényzetet egyenértékűvé avatta az élőlényekkel, ló helyett a kentaurt levélzettel egészítette ki, és meztelen mellüket himbáló nimfáknak bokoraltestet növesztett.

Gondolod, hogy az ördög hangsúlyozta ezeket a hóbotos asszociációkat? – merengett el Nicole. Hagyján, hogy hóbotosak, de igazából bevallhatatlanok is – toldottam meg a gondolatát. És ki más társította volna így a képzeteket? Az arkangyalok biztosan nem, és valószínűleg a Jóisten közvetlen baráti köre sem. Lehet persze azt mondani, hogy amikor Szent Antal szemé előtt a kereszt helyett egy ormányos patkány bukkan fel, vagy amikor egy szárnyas oltáron szembenéz a mennyország a pokollal, akkor valami ilyesmi történik, de egyetlen festő sem merészkedett odáig, hogy a kettő között belső illeszkedést vagy akár csak finom hajszálcsoves kapcsolatot érzékeltessen. Nem utalt arra, hogy az ormányos patkány magából Szent Antalból bújjik elő, vagy hogy a poklot a mennyország hozza létre. S egyáltalán nem állítható, hogy a Jót és Rosszat szembeállító ábrázolásokon a jókedv uralkodik. Bezzeg a groteszk más. Ebben valahogy minden torz, és semmi sem vegytiszta: a szép és a rút, a komoly és a tréfás, a kövér és a sovány, a szent és a céda, a ragyogó s a zokogó, a rémes és a vonzó, a tragikus és a komikus mind egy húron pendül. Mert egyik sem választható el a másiktól. Egyik sincs el a másik nélkül. A Jóisten ügyét előmozdítani iparkodó alkotások eszményítik a világot, az ellentétek egységére épülők a világ lényegébe vezetnek be. Élet a halálban, halál az életben. Persze erről szól a barokk szemlélete is, csak annak az ég felé burjánzó lendülete a kétségeket is a Teremtés nagyságának dicsőítésére mozgósítja. A groteszk viszont minden metafizika nélkül, kajánul burjánzik, fitymálja a jelentést, tárgyatlanná teszi az imádságot. A világ képzelet játéka, furcsaságok tára, kétes és kedélyes cifrázat. Sok a szörnyeteg, de aránylag kicsinyek, na-

gyobb kárt okozni aligha képesek. A dekorációnak se eleje, se vége, teljesen reménytelen, és mégis kedélyes. Tanítani sem akar. Nem lehet tudni, hogy a tér kitöltésén kívül akar-e egyáltalán valamit. Persze ez sokak szemében agasztó, úgy néznek rá, mint az ördög incselkedésére. Nyilván nem oktanul. Amikor a groteszk történetével kezdem évekkkel később foglalkozni, mely régészetileg Néro római palotájához, a Domus Aureához vezet vissza, azt fedeztem fel, hogy a Fabullus festő által ún. „negyedik pompeji stílusban” készült díszítések középpontjában egy-egy hádeszi jelenetet ábrázoló mitológiai freskó található.

Nem tudom, látogatnánk-e olyan szorgalmasan a keresztény világ székesegyházait, ha a mennyország felémelő szépségei mellett nem vonzana oda a pokol találékonysága. Legalábbis mi erre a játéklehetőségre hívatkoztunk volna, ha valaki indítékaink iránt érdeklődik, tudván rólunk, hogy nem tartozunk a hívők táborába. Közvéleménykutatást kellene csakugyan tartani már egyszer arról, hogy miért csődülnek templomokba, apátságokba, zarándokhelyekre mind népesebb tömegek, melyek nem kis része egyáltalán nem vallásos. Kötve hiszem, hogy be lehetne érni az épületek nagyszerűségére és a bennük felhalmozott kincsek bőségére szorítókozó válasszal. Van, aki azt nézi meg, miben kellene hinnie. Van, aki keresi elveszett hitét. Am azt hiszem, igen sok embernek szüksége van tekintélyes, nagyhírű, rituális helyen megfordulnia anélkül, hogy tartósabban nyakába venné az ott lakozó gondolat teljes terhét, és amúgy anakronisztikusnak érzett kötelmeit. A régi, ékes helyek valamennyire kárpótolják a sokaságot azért a hiányérzetért, amelyet a világi szertartások keltenek benne. Ami bennünket illet, mi a vallást nem hiányoltuk, hanem játszani akartunk vele. Szellemileg roppantul ösztönzött, hogy az egyház által kódolt kép- és szoborvilágot a magunk rögtönzött kódjaival keltsük életre, s e tekintetben az ördög lappangásaiból és tolakodásából érdemleges ihletet merítettünk. Termékeny szemléletnek tartottuk, hogy a Jó s a Rossz frontális szembeállítását a nagy Sátán találta ki, az ellentétek egységét pedig a kisebb Belzebubok.

Vajon az egyház rovására turistáskodtunk a pokolfajzatokra kíváncsian? Valami kihívás persze volt az érdeklődésünkben, de ha kérdezik tőlünk, hogy a szentségtörés gondolata megfordult-e fejünkben, egyértelműen azt feleljük, nem erről van szó. Elvégre az ördögöt éppen az egyház teszi láthatóvá, a világi főutcákon, köztereken, még a sikátorokban sétálva sem lehet csak úgy találkozni vele. Templomba kell ahhoz menni, az ottani látnivalók több-

letének tekintve felbukkanásait. Bizonyosság ez arra, hogy a vallás nem igazán fél tőle, nagylelkűen beereszti szentélyeibe, és művészekre bízta szerepeltetését. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy bár a Mennyek Ura halálosan komoly, ha nincs messze a Pokol fejedelme, mindjárt jobb a hangulat. Lehet például ilyen tréfával előhozakodni. De tréfán kívül: érdemes felmérni, mennyivel tágasabb és rugalmasabb a hajdani századok kegyhelyeinek szemlélete, mint a legújabb kori politikai „vallások” felfogása, mely a rossz jelenlétéről a saját falain belül nem hajlandó tudomást venni. Noha gyakran teljesen naiv elképzelésű képek közvetítésével, a hatalmas oszlopokra támaszkodó templomhajókban a világ teljessége vett körül bennünket. És mégsem éreztük veszélyeztetve magunkat. Nem kellett imádság a béke és védettség hangulatához, megkaptuk ezt az építészeti remeklésébe, művészeti pompájába meghitten tessékkelő anyaegyházról, melynek nevéből a szentet szelíden el is lehetett hagyni.

Talán ez az elkeresztelés nyújt valami magyarázatot arra, hogy e felszentelt épületeket, önmagukat mégiscsak ismétlő belső tereikkel, miért látogattuk kezdetről fogva természetesen és kitartóan az idők hosszú során. Arra jöttem rá ugyanis, hogy bizonyos helyzetekben és bizonyos helyeken, és ebből a szempontból kiváltképpen a templomokban, az ember, ha nem is tudatosan, de ösztönösen mindenképpen kapcsolatba kerül gyerekkori környezetével, újraéli az eredet viszonyait. Katolikus templomokban persze, a Mária-kultusz és a faragott képek miatt; a reformátusok nem látogatásra valók, legfeljebb Erdélyben. A pokol iránti, személyes érdeklődésünk is ezt illusztrálja. Mindkettőnk anyja tudott infernálisan viselkedni. Nicole-é hisztérikus kitöréseivel, sikoltozó szemrehányásaival, az enyém krampuszi szerepében, bűnlistám szírenázó sorolásával. Mivel azonban anyánkat mindketten szerettük is, a vele azonosítható jelképes tárgyokban nem pusztán a riasztót, hanem a vonzót is észrevettük. Az anyaképen alapuló Mária-kultusz így társult a mi esetünkben ördöggkultusszal. De mondom, mindez nem von le semmit abból, hogy a templom megidézte a családi kör bensőségeiből örömeit. Mutatis mutandis ugyanolyan bensőséges élvezettel lehetett „fellapozni” az oldalkápolnák látványait, mint az ajándékba kapott képeskönyvet a karácsonyfa alatt. Ünnepet jelentett mind a kettő. Nekem pedig külön ünnepet, mikor Nicole, ha egyedül indult felfedezőútra a katedrálisban, sugárzó arccal jött vissza figyelmeztetni, hogy talált arrébb egy igazán mesés démont.

